

O Sexenio Democrático.

A revolución gloriosa e a Constitución de 1869.

A caída de Isabel II, a raíz do movemento revolucionario de setembro de 1868, deu paso ao primeiro intento de establecer un réxime liberal-democrático na España contemporánea. Ensaíouse baixo a a monarquía e a república e foi acompañada dunha ampla descentralización administrativa e mesmo dun breve experimento federal. Sen embargo, a débil democracia instaurada houbo facer fronte a múltiples e cada vez máis poderosos atrancos que acabarían por facela fracasar. Os Borbóns serían restaurados no trono na persoa do príncipe Alfonso, fillo da raíña desterrada.

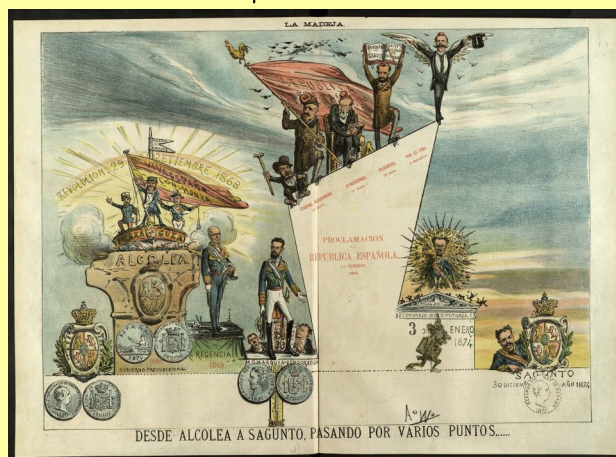
A revolución de setembro de 1868.

O 19 de setembro de 1868 produciase en Cádiz un novo pronunciamento militar protagonizado por mandos unionistas (Serrano, Dulce, Topete) e progresistas (Prim). O respaldo doutras gornicións militares e a derrota das tropas leais ao goberno isabelino na batalla de Alcolea o 28 de setembro provocaron a renuncia do goberno moderado do xeneral Gutiérrez de la Concha e a marcha da raíña ao exilio.

Mentres, as mobilizacións populares, promovidas por progresistas e demócratas, traducíanse na formación de numerosas **xuntas revolucionarias** locais para substituír ás autoridades isabelinas. A *revolución gloriosa* abría unha novo período na historia española. Para explicar a revolución de setembro de 1868 téñense considerado diferentes factores, económicos, políticos e ideolóxicos:

- ◆ A partir de 1866 evidéncianse na economía española graves problemas. Conflúen, por unha banda, unha **crise agraria** de carácter tradicional derivada das malas colleitas de 1866 e 1867 e, pola outra, unha **crise industrial e financeira** de novos trazos. As dificultades da industria téxtil catalá e a paralización da construción ferroviaria provocaron a quebra de numerosas entidades financeiras.

Caricatura publicada na revista satírica *La Madeja* (1874) sobre a evolución política do Sexenio Democrático

[Dominio público], dende [Wikimedia Commons](#).

DOC. 1: Pacto de Ostende (1866).

[...] Logo dunha breve discusión, porque a harmonía de miras que se manifestou non daba lugar a outra cousa, acordouse por unanimidade o seguinte:

- 1.-Que o obxecto, e bandeira da revolución en España, é a caída dos Borbóns.
2. Que sendo para os demócratas un principio esencial do seu dogma político o sufraxio universal, e admitindo os progresistas o dereito moderno constituínte do plebiscito, a base para a intelixencia dos dous partidos, debía ser decidida, se as circunstancias non se opuñan, por unhas Cortes Constituíntes elixidas polo sufraxio universal se decidiría a forma de goberno que se había establecer en España, e sendo a monarquía, a dinastía que debía substituír á actual; na intelixencia de que, ata que así se decidise, había ser absoluta a liberdade de imprenta, e sen ningunha limitación o dereito de reunión, para que a opinión nacional puidese ilustrarse e organizarse convenientemente; sen que o goberno provisional que saíse da revolución puidese influír como tal na resolución da cuestión fundamental; sen prexuízo de que as persoas que o compuxesen puidesen soste-lo privada e publicamente as súas opinións individuais.
- 3.. Que se recoñecía como xefe e director militar do movemento ao xeneral Prim, que podería empregar no que xulgara convinte, aos presentes e ao seus amigos [...]

- ◆ Dende un punto de vista político, o **descrédito da monarquía isabelina e do réxime moderado** avanzaban parellos. A corrupción governamental, a brutal represión das protestas estudantís (noite de San Daniel, 1865) e militares (levantamento do cuartel de San Gil, 1866), a completa exclusión da oposición política (demócratas, progresistas e finalmente unionistas) e o evidente partidismo da Coroa debilitaron os seus apoios. Sen posibilidades de alternancia pacífica, a confluencia entre os grupos opositores foi avanzando. En 1866, demócratas e progresistas asinaron o **pacto de Ostende** (1866), onde acordaban unir forzas para derrubar a monarquía borbónica e abrir un proceso constituínte baseado no sufraxio universal. Morto O'Donnell, a Unión Liberal, encabezada xa polo xeneral Serrano, incorporouse ao acordo opositor en 1867.
- ◆ O progreso das **ideas** favorables á democratización política, ao librecambismo económico e á secularización foi notable grazas ao labor do pequeno pero influínte grupo krausista (Sanz del Río, Fernando de Castro, Francisco Giner de los Ríos, Nicolás Salmerón, etc.)

A obra do Goberno Provisional.

O movemento revolucionario culminou coa constitución dun Goberno Provisional presidido polo xeneral Serrano e formado por sobranceiras figuras do progresismo (Prim, Sagasta, Ruíz Zorrilla, Figuerola) e a Unión Liberal (Topete, Romero Ortiz, López de Ayala), deixando fóra os demócratas.

O novo executivo procedeu á disolución das xuntas revolucionarias substituídas por novos concellos elixidos por sufraxio universal masculino en decembro 1868, onde a presenza dos demócratas, decantados xa maioritariamente pola república federal, sería moi importante. Non

DOC. 2: Manifesto da España con honra (Cádiz, 19 de setembro de 1868).

Españóis: A cidade de Cádiz, posta en armas con toda a súa provincia, coa armada ancorada no seu porto e todo o departamento marítimo da Carraca, declara solemnemente que nega a súa obediencia ao Goberno que reside en Madrid, segura de que é leal intérprete dos cidadáns [...], e resolta a non depoñer as armas ata que a nación non recobre a súa soberanía, manifieste a súa vontade e se cumpra [...]

Pisada a lei fundamental, convertida sempre antes en celada que en defensa do cidadán, corrompido o sufraxio pola ameaza e o suborno, dependente a seguridade individual, non do dereito propio, senón da irresponsable vontade de calquera das autoridades; morto o Municipio, pasto a Administración e a Facenda da immoralidade e o axio, tiranizado o ensino, muda a prensa e só interrompido o universal silencio polas frecuentes novas das novas fortunas improvisadas [...]

Queremos que unha legalidade común, por todos creada, teña implícito constantemente o respecto de todos. [...]

Queremos que un Goberno provisional que represente a tódalas forzas vivas do país asegure a orde en tanto o sufraxio universal bota os cimentos da nosa rexeneración social e política [...]

Españóis: acudide ás armas, único medio de economizar a efusión de sangue [...]. Sede como sempre, valentes e xenerosos [...]

Viva España con honra!

Cádiz, 19 de setembro de 1868.-Duque de la Torre, Juan Prim, Domingo Dulce, Francisco Serrano Bedoya, Ramón Nouvillas, Rafael Primo de Rivera; Antonio Caballero de Rodas, Juan Topete"

DOC. 3: Manifesto da Xunta Revolucionaria de Sevilla (20-IX-1868).

A Xunta Revolucionaria de Sevilla faltaría ao primeiro dos seus deberes se non empezase por dirixir a súa voz a tódolos habitantes desta provincia e á nación enteira, manifestándolles os principios que se propón sustentar e defender [...]

1°. A consagración do sufraxio universal e libre como base e fundamento da lexitimidade de tódolos poderes e única verdadeira expresión da vontade nacional.

2°. A liberdade absoluta de imprenta [...]

3°. A consagración práctica e inmediata de tódalas demais liberdades, a de ensino, a de cultos a de traballo e industria, etc. e a reforma prudente e liberal das leis arancelarias. [...]"

O Goberno Provisional (1868).

En pé, de esquerda a dereita: Sagasta, Prim, Serrano, Topete, López de Ayala, Lorenzana. Sentados: Figuerola, Ruíz Zorrilla, Romero Ortiz.

J. Laurent [Dominio Público], Wikimedia Commons.

obstante, os primeiros acordos do Goberno Provisional recollían moitas das demandas dos xuntesiros:

- ◆ Un amplo recoñecemento dos dereitos e liberdades individuais: sufraxio universal, dereito de asociación, liberdade de expresión, liberdade de ensino, liberdade relixiosa.
- ◆ A aprobación dunha **lexislación económica libercambista**: supresión do impopular imposto de consumos, Lei de Bases da Minería, rebaixa dos aranceis (o chamado Arancel Figuerola), reforma monetaria (introdución da peseta).
- ◆ A **convocatoria de eleccións a Cortes constituíntes** con sufraxio universal masculino, celebradas en xaneiro de 1869.

A Constitución de 1869.

A formación de clubs políticos, a celebración de numerosos mítins e banquetes políticos e a proliferación de órganos de prensa deron lugar a unha animada campaña electoral. Os resultados dos comicios, nos que o executivo non se limitou a unha posición neutral, amosaron unha clara vitoria da coalición gobernamental (progresistas e unionistas máis os demócratas monárquicos ou *cimbrios*), que sumou 236 escanos, fronte a 85 republicanos, 20 carlistas e preto de 40 doutras tendencias. As novas Cortes elaboraron en 4 meses unha nova Constitución que consagraba o triunfo do liberalismo progresista e democrático:

- ◆ Proclamaba a **Soberanía nacional**.
- ◆ Incluía unha ampla **declaración de dereitos e liberdades individuais**: aos tradicionais dereitos civís (propiedade, igualdade ante a lei, seguridade, tutela xudicial, presunción de inocencia, inviolabilidade do domicilio e da correspondencia, etc.) engadíanse novos dereitos políticos (voto, asociación, reunión, libre expresión), a liberdade de cultos..
- ◆ Optaba pola **monarquía** como forma de goberno.
- ◆ Establecía unha **estrita división de poderes**: á Coroa reservábaselle o executivo, que exercía a través de ministros responsables; o legislativo correspondía a un parlamento bicameral (Congreso e Senado electivos), convertido en institución central da nova orde política; e o xudicial aos tribunais independentes e ao xurado popular.

DOC. 4: A Constitución de 1869.

A Nación Española, e no seu nome as Cortes Constituíntes, elixidas por sufraxio universal [...] decretan e sancionan a seguinte Constitución [...]:

Art. 2º. Ningún español nin estranxeiro poderá ser detido nin preso senón por causa de delito.

Art. 3º. Todo detido será posto en liberdade ou entregado á autoridade xudicial dentro das vinte e catro horas seguintes ao acto da detención [...]

Art. 4º. Ningún español poderá ser preso senón en virtude de mandamento de Xuíz competente.

Art. 5º. Ninguén poderá entrar no domicilio dun español ou estranxeiro residente en España sen o seu consentimento.

Art. 7º. En ningún caso, poderá deterse nin abrirse pola Autoridade gobernativa a correspondencia confiada ao correo, nin tampouco deterse a telegráfica [...]

Art. 11. Ningún español poderá ser procesado nin sentenciado senón polo Xuíz ou Tribunal a quen, en virtude de leis anteriores ao delito, compete o coñecemento e na forma que estas prescriban [...]

Art. 14. Ninguén poderá ser expropiado dos seus bens senón por causa de utilidade común e en virtude de mandamento xudicial, que non se executara sen previa indemnización [...]

Art. 16. Ningún español que se encontre no pleno goce dos seus dereitos civís poderá ser privado do dereito a votar nas eleccións [...]

Art. 17. Tampouco poderá ser privado ningún español:

-Do dereito de emitir libremente as súas ideas e opinións [...]

-Do dereito a reunirse pacificamente.

-Do dereito a asociarse para tódolos fins da vida humana [...]

Art. 21. A Nación obrigase a manter o culto e os ministros da relixión católica. O exercicio público e privado de calquera outro culto fica garantido a tódolos estranxeiros residentes en España [...] Se algúns españois profesaren outra relixión que a católica, é aplicable a todos o disposto no parágrafo anterior [...]

Art. 32. A soberanía reside esencialmente na Nación, da cal emanan tódolos poderes.

Art. 33. A forma de Goberno da Nación Española é a Monarquía.

Art. 34. A potestade de facer as leis reside nas Cortes. O Rei sanciona e promulga as leis.

Art. 35. O poder executivo reside no Rei, quen o exerce por medio dos seus ministros.

Art. 36. Os Tribunais exercen o poder xudicial.

Art. 37. A xestión dos intereses peculiares dos pobos e das provincias corresponde respectivamente aos Concellos e Deputacións provinciais, consonte ás leis.

Art. 38. As Cortes compóñense de dous Corpos Colexisladores, a saber: Senado e Congreso [...]

Art. 91. [...] Uns mesmos Códigos rexerán en toda a Monarquía sen prexuízo das variacións que, por particulares circunstancias, determinen as leis [...]

Art. 93. Establecerase o xuízo por xurados para tódolos delitos políticos, e para os comúns que determine a lei [...]"

- ◆ No tocante á **organización territorial do Estado** garantíase a autonomía dos municipios e provincias, rachando coa tradicional centralista do moderantismo.

A Rexencia.

A aprobación do texto constitucional, que proclamaba á monarquía como forma de goberno, obrigaba a unha rexencia. Esta foi encomendada ao xeneral Serrano mentres **Prim asumía a xefatura do goberno**. O novo gabinete proseguíu a obra do precedente impulsando, consonte ao mandato constitucional, a reforma da administración local e provincial, o reforzamento da independencia do poder xudicial e a secularización da vida social (establecemento do rexistro civil, regulación do matrimonio civil, expulsión dos xesuítas), o que había provocar a hostilidade da xerarquía e da opinión católicas.

Cumpría, ademais, **buscar un novo monarca**. A tarefa era case imposible: desbotados os Borbóns, había que atopar un candidato que foise axeitado ao papel que lle reservaba o texto constitucional, que gozase do suficiente apoio interno e que puidese ser aceptado polas grandes potencias europeas. Consideráronse diversas opcións: o xeneral Espartero, o duque de Montpensier (cuñado de Isabel II, ben relacionado cos círculos revolucionarios, sobre todo cos unionistas), o príncipe alemán Leopoldo de Hohenzollern, o rei portugués Fernando de Coburgo. Finalmente, optouse polo fillo do rei de Italia Víctor Manuel II, **Amadeo, duque de Aosta**. O apoio parlamentario distou de ser unánime: 191 votos a favor fronte a uns 100 votos que apoiaron outras opcións (república federal, duque de Montpensier, Espartero, Alfonso de Borbón). Ademais, o principal valedor político de Amadeo, o xeneral Prim, sufriu un grave atentado en Madrid o 28 de decembro de 1870, falecendo a causa das feridas sufridas dous días despois, coincidindo coa arribada do novo monarca a Cartagena.

O reinado de Amadeo I (1871-1873): a monarquía democrática

Malia os esforzos de Amadeo e a seu escrupuloso respecto do marco constitucional, a

Caricatura publicada na revista satírica *La Flaca* (1869) representando a procura dun rei.

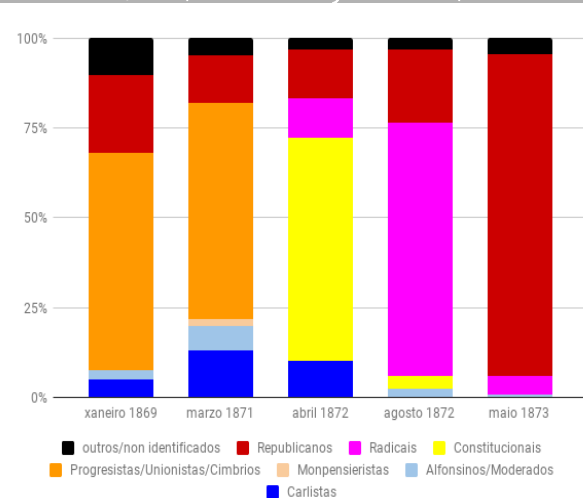
Autor descoñecido [Dominio público], Wikimedia Commons.

O rei Amadeo I ante o cadáver do xeneral Prim (1870), cadro de A. Gisbert (1875).

[Dominio público], dende Wikimedia Commons

Doc. 5: As eleccións xerais durante o Sexenio Democrático (1868-1874): composición do Congreso dos Deputados.

marcha da monarquía democrática estivo inzada de atrancos: unha notable inestabilidade política, unha ampla oposición e dous irresolubles conflitos bélicos.

A inestabilidade política.

A morte de Prim, líder indiscutible da coalición democrático-monárquica, dificultou o mantemento da unidade desta. Tras a vitoria nas eleccións de marzo de 1871, as diferenzas internas no seu seo fixéronse cada vez máis evidentes. As rivalidades persoais e as diverxencias políticas en cuestións como as relacións coa Igrexa católica, a continuidade da escravitude nas colonias ou a política económica, levaron a formación de dous grupos políticos enfrontados:

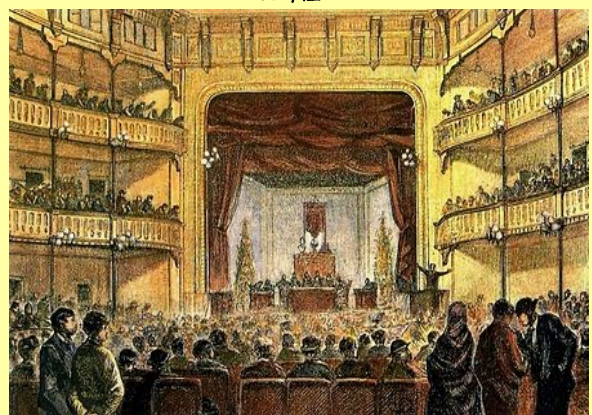
- ◆ O **partido constitucionalista**, liderado por Sagasta, máis conservador, reunía a progresistas e antigos unionistas.
- ◆ O **partido radical**, encabezado por Ruíz Zorrilla, proclamábase como o auténtico herdeiro dos ideais progresista integrando á maioría dos antigos *cimbrios* (Rivero, Martos). A incapacidade para o acordo entre as dúas opcións provocou unha rápida sucesión de fráxiles gobernos (seis en a penas dous anos), incapaces de afrontar a marea de problemas que ameazaba ao réxime.

Unha ampla oposición política e social.

Á división interna entre os defensores da Constitución de 1869 engadíronse as accións destabilizadoras dende fronte moi diversos.

- Dende a **dereita**, a oposición foi protagonizada, en primeiro lugar polas **elites**: a alta nobreza mantívose maioritariamente leal á causa borbónica e retraeuse fronte ao novo monarca; a Igrexa, radicalmente oposta ás medidas secularizadoras setembrinas, non podía aceptar como rei ao fillo de Vítor Manuel III, quen acababa de rematar co poder temporal do Papa, mentres amplos sectores do clero apoiaban ao carlismo; a burguesía ligada aos intereses coloniais cubanos vía perigar os seus negocios. Na prensa e no parlamento, a oposición política, protagonizada por **carlistas e alfonsinos**, foi inmisericorde.
- Na **esquerda**, o **republicanismo federal** mantivo unha forte presenza parlamentaria. Así mesmo, xogou un papel destacado nos motíns populares contra as quintas e os consumos e a prol do reparto de terras e non foi alleo a insurreccións armadas como a acontecida no Arsenal ferrolán en 1872. Por outra banda, o **asociacionismo obreiro** experimentara baixo o novo marco político (sufraxio universal, recoñecemento dos dereitos de reunión e asociación) un forte impulso, sobre todo en Cataluña, Levante e Andalucía. O crecente influxo dos propagandistas por internacionalistas (AIT), maiormente bakuninistas, foi desprazando aos federais e radicalizando as accións e demandas obreiras. O eco dos

Representación do Congreso Obreiro de Barcelona (xullo de 1870), onde se fundou a Federación Rexional Española (FRE) da AIT

[Dominio público], dende Wikimedia Commons.

sucesos da *Comuna de París* acrecentou os temores das clases dominantes e a reacción governamental, que desembocou, tras un intenso debate parlamentario, na ilegalización da AIT en España (1871).

Dúas guerras.

A acción política dos gobernos do Sexenio veuse comprometida por dúas guerras que provocaron grandes perdas humanas e materiais, drenaron os recursos financeiros do Estado e imposibilitaron o cumprimento da promesa de suprimir as impopulares quintas.

A guerra longa de Cuba (1868-1878).

Durante o século XIX, a economía cubana experimentara un forte desenvolvemento baseado na utilización de man de obra escrava e no monocultivo da cana de azucre. A meirande parte da produción azucreira destinábase aos EEUU, cada vez máis interesados nos asuntos da illa. Por outra banda, a rica burguesía criolla ficaba marxinada do goberno da illa, dirixido polos militares, sen institucións representativas nin liberdades individuais e cunha administración monopolizada polos funcionarios peninsulares. Estas circunstancias favoreceron o crecemento do independentismo con líderes como o terratenente Carlos Manuel de Céspedes. En outubro de 1868, publicábase o **berro de Yara**, manifesto que denunciaba a situación colonial da illa, esixía a participación dos cubanos no goberno da illa e demandaba a abolición da escravitude.

A oposición frontal dos peninsulares frustrou calquera tentativa de cambio no statu quo da illa e deixou o enfrontamento armado como única saída. Este desenvolveuse fundamentalmente no Oriente de Cuba onde os independentistas, que contaron co apoio norteamericano, practicaron a guerra de guerrillas fronte ao exército regular español. Ata a sinatura da **Paz de Zanjón** (1878), que puxo fin ás hostilidades, os gobernos españois mandaron a Cuba uns 180.000 soldados, dos que máis de 80.000 pereceron, o 90% deles por causa das enfermidades tropicais e da mala alimentación.

DOC. 6: Manifesto da Xunta revolucionaria da Illa de Cuba (1868).

Ao levantarnos armados contra a opresión do tiránico goberno español [...], manifestamos ao mundo as causas que nos obrigaron a dar este paso [...]. Ninguén ignora que España goberna a illa de Cuba con man de ferro erro ensanguentado: no só non lle deixa seguridade nas súas propiedades, arrogándose a facultade de impoñer tributos e contribucións ao seu antollo, senón que, téndoa privada de toda liberdade política, civil e relixiosa, os seus desgraciados fillos vense expulsados do seu solo [...] sen forma de proceso, por comisións militares establecidas en plena paz [...]. A praga infinita de empregados fementos que de España nos asolaga, devora o produto dos nosos bens e do noso traballo ao abeiro da despótica autoridade que o goberno español pon nas súas mans, priva aos nosos compatriotas dos empregos públicos que require un bo goberno [...].

Os nosos valiosos produtos, mirados con cobiza polas repúblicas dos pobos mercantís estranxeiros, que provoca o sistema aduaneiro español por contarlles o seu comercio, se ben se venden a grandes prezos nos portos doutras nacións, aquí o infeliz produto non alcanza sequer para cubrir os seus gastos; de xeito que sen a feracidade dos nosos terreos morreríamos na miseria [...]. Nós consagramos estes venerables principios: nós cremos que tódolos homes son iguais; amamos a tolerancia, a orde a xustiza en tódalas materias; respectamos as vidas e propiedades de tódolos cidadáns pacíficos aínda que sexan os mesmos españois residentes neste territorio; admiramos o sufraxio universal, que asegura a soberanía do pobo; desexamos a emancipación gradual e baixo indemnización da escravitude, o libre cambio coas nacións amigas que usen de reciprocidade, a representación nacional para decretar as leis e impostos e, en xeral; demandamos a relixiosa observancia dos dereitos imprescritibles do home; constituíndonos nunha nación independente [...].
Manzanillo, 10 de outubro de 1868. O xeneral en xefe, Carlos Manuel de Céspedes

DOC. 7: Mensaxe do secretario de Carlos VII, Emilio de Arjona, aos gobernos europeos (abril 1872).

Excelencias: o duque de Madrid quere que Europa enteira coñeza os motivos que explican a súa actual liña de conduta. Cómpre evitar que la opinión pública tome un xuízo errónea dos sucesos que se van desenvolver en España. O partido carlista, que representa a maioría do país, rexeita en nome dos seus principios tódalas maquinacións do partido liberal, que son o prólogo da disolución social. O duque de Madrid quería evitar de tódolos xeitos un alzamento de armas que fará correr sangue español e será o preludio de graves complicacións nos países de Europa. Non tiveron máis remedio que aceptar a loita, tal e como a querían os seus inimigos no terreo esixido por eles. Os carlistas, obedecendo ao seu príncipe, presentáronse ás eleccións en disposición pacífica; pero un goberno impopular agardáboas coas súas violencias; un partido hostil cos seus paíais. É inútil repetir aquí as ilegalidades, as violencias e as farsas empregadas para evitar que fose ás Cortes a verdadeira maioría. O Goberno da revolución péchanos as portas da legalidade que el mesmo estableceu. Non queda outro camiño ao duque de Madrid e aos carlistas que o de botar man da forza das armas [...]. O duque de Madrid, e con el a maioría de España, piden ao ceo, e contemplando as nosas desgrazas, chama aos seus compatriotas arredor do estandarte onde se len estas palabras: Deus, Patria e Rei [...].

A terceira guerra carlista (1872-1876).

O carlismo aproveitou as oportunidades ofrecidas polo novo marco político. O apoio ao particularismo foral vasco-navarro garantiulle una posición hexemónica nestes territorios e a súa firme defensa do catolicismo permitiulle aglutinar a moitos dos contrarios ás medidas secularizadoras. Dotouse dunha sólida estrutura organizativa e dun notable aparato de prensa e, baixo o liderado de Nocedal, obtivo unha significativa presenza parlamentaria. Malia estes avances, os sectores partidarios do levantamento armado contra o réxime democrático impuxéronse a partir de 1872.

Entre 1872 e 1876 desenvolveuse un novo conflito civil en territorio peninsular. Os seguidores do pretendente **Carlos VII** chegaron a controlar amplos territorios no País Vasco, Cataluña e Navarra e deron formado o xerme dun auténtico Estado carlista con capital na localidade navarra de Estella.

A guerra rematou en 1876, restaurada xa a dinastía borbónica, coa derrota militar do carlismo. Os foros vasco-navarros foron abolidos. Non obstante, a presión dos liberais foristas posibilitou a revisión parcial desta decisión coa aprobación do chamado concerto económico en 1878, vixente ata a actualidade.

Os problemas ían acumulándose. A comezos de 1873, un conflito menor entre o presidente do goberno, Ruíz Zorrilla, e Amadeo I sobre a continuidade do corpo de artillería desencadearía unha nova ruptura. O monarca, máis que farto, presentou a súa renuncia ao trono o 11 de febreiro de 1873. O mesmo día, o Congreso e o Senado reunidos en sesión conxunta proclamaron a República.

DOC. 8: Renuncia de Amadeo I (11-II-1873).

Grande foi a honra que merecín da nación española elixíndome para ocupar o seu trono [...] Hai dous anos que cingo a Coroa de España e a España vive en constante loita, vendo cada día máis lonxe a era de paz e ventura que tan ardentemente desexo. Se fosen estranxeiros os inimigos da súa dicha, daquela, á fronte destes soldados, tan valentes coma sufridos, sería o primeiro en combatelos; pero tódolos que coa espada, a pluma, coa palabra, agravan e perpetúan os males da nación son españois, todos invocan o doce nome da patria, todos pelexan e axítanse polo seu ben; e entre o fragor do combate, entre o confuso e atronador e contradictorio clamor dos partidos; entre tantas e tan opostas manifestacións da opinión pública, é imposible atinar cal é a verdadeira, e máis imposible aínda atopar o remedio para tales males. Busqueino avidamente dentro da lei e non o atopei. Fóra da lei non ha buscalo quen prometeu observala [...] Estas son, señores deputados, as razóns que me moven a devolver á nación, e no seu nome a vós, a Coroa que me ofreceu o voto nacional, facendo dela renuncia por min, polos meus fillos e sucesores.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS:

- ALFEIRÁN, X. et al.: *Historia de España 2º Bach*, Vigo, Baía Edicións-Consorcio Editorial Galego, 2016.
- ALVÁREZ REY, L. et. al.: *Historia de España. 2ª Bacharelato. Aula 3D*, Barcelona, Vicens-Vives, 2016.
- CANAL, J.[dir.]: *Historia contemporánea de España*, vol. 1: **1808-1898**, Madrid, Taurus-Fund. Mapfre, 2017.
- FERNÁNDEZ ROS, J.M et. al.: *Historia de España 2º Bachillerato*, Madrid, Santillana Educación, 2016.
- FONTANA, J.: *La época del liberalismo*, FONTANA, J.; VILLARES, R. (dir.), *Historia de España*, vol. 6, Barcelona, Ed. Crítica-Marcial Pons, 2007.
- FUSI, J.P.; PALAFOX, J.: *España, 1808-1996: El desafío de la modernidad*, Madrid, Espasa, 2000.
- GIL ANDRÉS, C.: *50 cosas que hay que saber sobre Historia de España*, Barcelona, Editorial Ariel, 2016.
- LÓPEZ-CORDÓN, Mª.V.: *La revolución de 1868 y la I República*, Madrid, Ed. Siglo XXI, 1976.
- SERRANO, R. (ed.): *El Sexenio Democrático*, monográfico da revista *Ayer*, nº 44, 2001.
- VV.AA.: *Historia de España*, Madrid, Ed. Santillana, 2004.